

УДК 330.1

М. М. Радєва,
к.е.н., доцент, Класичний приватний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ГЕНЕЗА КОРПОРАТИВНОГО КАПІТАЛУ

Анотація. Досліджено інституціональну генезу корпоративного капіталу та розвиток організаційних форм у корпоративному секторі економіки

Annotation. The institutional genesis of corporate capital and development of organizational forms in the corporate sector of economy were investigated.

Ключові слова. Інститут, інституціональна трансформація, інституція, корпорація, концентрація, монополія.

Вступ.

Інституціональною основою створення та розвитку корпоративної економіки стала заміна індивідуальної власності на колективну. Трансформації приватновласницької економічної системи в корпоративну зумовлені потребами інвестування в розвиток індустріального виробництва, необхідністю подолання суперечностей між обмеженістю індивідуальних засобів окремих підприємців і зростанням вартості індустріального виробництва (виробничої інфраструктури, технологій, техніки, сировини, матеріалів). Саме корпорація забезпечила можливість нарощувати капітал шляхом організаційного об'єднання індивідуальних капіталів, задовольняючи основний інтерес власника до відшкодування та збільшення капіталу. Концентрація капіталу сприяла швидкому розвитку масового виробництва та об'єктів інфраструктури. Одночасно акціонерна форма капіталу забезпечила можливість постійного гнучкого перерозподілу фінансових засобів між підприємствами, регіонами, галузями та країнами відповідно до змін ефективності об'єктів.

Постановка завдання.

Завданням статі є становлення взаємозв'язку між стадіями капіталізму, етапом еволюційної трансформації економіки, формою організації капіталу та формою соціально-економічного об'єднання.

Результати.

Поступове нагромадження й концентрація капіталу як базисного, системоутворювального елемента ринкової економіки спричинило трансформацію інших основних елементів інституціональної структури суспільної системи: власності, влади, управління та праці [10, с. 37]. Відбувалися взаємодія, взаємовплив та поступова еволюція стадій капіталізму відповідно до процесу концентрації капіталу. Одночасно було наявним перетворення організаційних структур, що забезпечували науково-технічний і технологічний розвиток, розробку та впровадження інновацій. Взаємозв'язок між стадіями капіталізму, етапом еволюційної трансформації економіки, формою організації капіталу та формою соціально-економічного об'єднання подано на рис. 1.

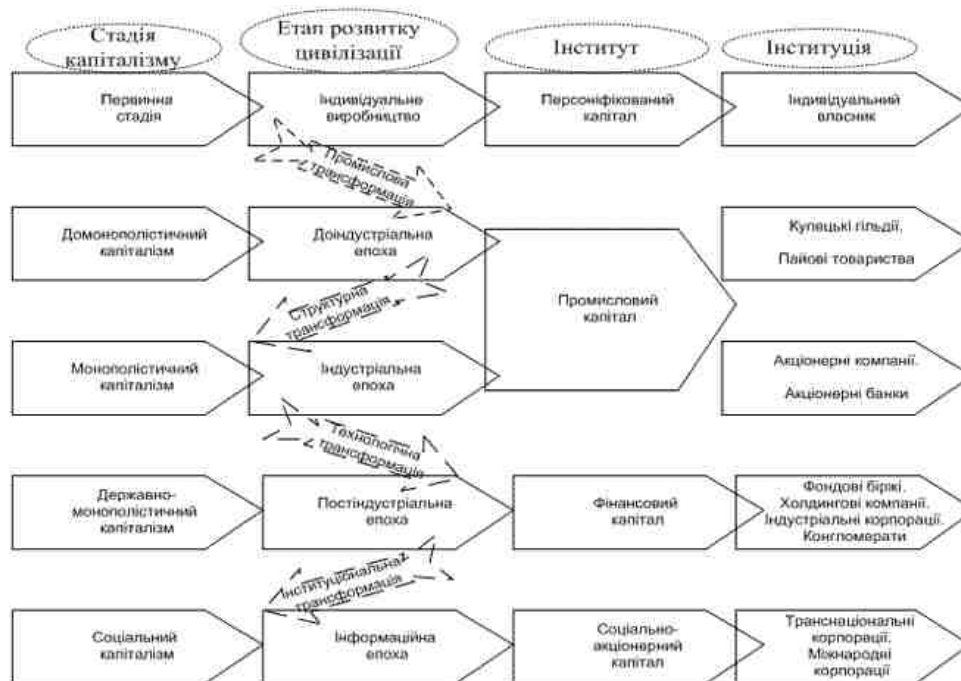

Рис. 1. Інституціональна генеза корпоративного капіталу та розвиток організаційних форм у корпоративному секторі економіки

Капіталізм, еволюціонуючи, пройшов п'ять стадій: первинна стадія капіталізму, домонополістичний капіталізм, монополістичний капіталізм, державно-монополістичний капіталізм, соціальний капіталізм [2, с. 172]. В економічній системі капіталізму виокремлюють висхідну стадію – домонополістичний капіталізм (з рівнями: капіталістична кооперація, мануфактура, машинне виробництво) та нисхідну – імперіалізм (монополістичний капіталізм, державно-корпоративний

капіталізм, інтернаціональний капіталізм) [8, с. 12].

Прогрес людства й перехід від одного рівня цивілізації до іншого відбувається поступово, шляхом технологічних революцій, які впливають на розвиток суспільно-виробничих сил і способів взаємодії людини з природою. О.Г. Білорус виділяє чотири стадії еволюційних трансформацій економіки (промислова, структурна, технологічна, інституціональна) [2, с. 17], під тиском яких з'являються нові етапи ринкової економіки (індивідуальне виробництво, масове виробництво, масовий збут, постіндустріальна епоха, інформаційна епоха) [3].

Історичний процес створення форм соціально-економічних об'єднань для досягнення спільних цілей розвивався адекватно до стану та завдань суспільства на заданому відповідному етапі: від купецьких гільдій у VI–XII ст. до міжнародних корпорацій наприкінці XX ст. [9, с. 12–14].

Досвід свідчить, що кожна з розвинутих країн пройшла шлях від ринку партнерських підприємств до ринку великих структурних об'єднань. Наприкінці XVI ст. стало зрозуміло, що партнерська форма організації бізнесу вичерпала свої можливості. Поява нових великих підприємств вимагала значного фінансового забезпечення, потребу в якому могла задовольнити нова організаційна форма – акціонерна. Процес розвивався від поодиноких випадків створення корпорацій у XVI–XVII ст. (1564 р. – Mines Royal; 1565 р. – Mineral and Battery Works; 1606 р. – The New Company; 1688 р. – 15 акціонерних компаній) до стрімкого поширення цієї форми бізнесу як інструменту фінансування колоніальних підприємств наприкінці XVII ст. [1, с. 19].

Первісне нагромадження капіталу (XVI–XVIII ст.) стимулювало формування капіталістичних відносин за допомогою економічних і неекономічних методів та сприяло перетворенню індивідуальної приватної власності в капіталістичну. Розширилися форми функціонування капіталу від лихварського та торговельного до виробничого для випуску товарів і надання послуг. Капітал узяв на себе системоутворювальну функцію в суспільстві, став важливим інститутом ринкового суспільства, одночасно позбавляючись інституціональних обмежень власного зростання – неформальних (морально-етичних) і навіть формальних (законодавчо-правових).

Винахід парової машини в 1712 р. поклав початок індустріальній революції, а використання парової енергії сприяло стрімкому розвитку промисловості та збільшенню кількості корпорацій, які забезпечували потрібні капіталовкладення. Кількість американських корпорацій у 1781–1790 рр. зросла в десять разів з 33 до 328 штук, те саме відбулося в Англії після відміни закону Bubble Act у 1925 р. Подальшим стимулом піднесення корпорацій стали залізниці, що потребували величезних капіталовкладень. Розвиток національного ринку цінних паперів став одним із побічних продуктів становлення залізничної системи. Перетворення США в провідну промислову країну світу в другій половині XIX ст. ознаменувало першу стадію трансформації – промислової. Техніко-економічна трансформація наприкінці XIX ст. викликала зміни у формах власності, в організації виробничо-економічних систем і в управлінні ними. Зростання промисловості супроводжувалося збільшенням кількості корпорацій. Законодавче закріплення концепції «обмеженої відповідальності», відміна регіональних та часових обмежень дії корпорацій, дозвіл на перехресне володіння акціями іншої корпорації викликали бурхливе зростання кількості корпорацій. За сто років кількість корпорацій збільшилася до 1800 у 1898 р. [1, с. 25]. Початковий етап розвитку бізнесу характеризувався створенням технологій виробництва, які дали змогу підвищити обсяг виробництва й збуту та збільшити масу прибутку. Широкомасштабне використання машинного способу виробництва забезпечило здешевлення продукції, підвищення продуктивності суспільної праці, зростання заробітної плати та покращення національного добробуту.

Промислова трансформація стала чинником переходу до другого етапу економіки з пріоритетом механізму масового виробництва, що дав можливість за рахунок масштабу зменшити собівартість і збільшити рентабельність. На зміну аграрній цивілізації, яка забезпечила матеріальну базу економічного прогресу надлишками продуктів споживання, прийшла індустріальна цивілізація. Вона зумовила розвиток процесів суспільного розподілу праці шляхом його спеціалізації, концентрації, кооперації та інтеграції, забезпечила розвиток виробничих сил і виробничих відносин, закріпила інститути товарного виробництва, ринку, грошей, економічної демократії. Основним засобом виробництва стала машина, а пізніше – автоматизована система. Мертва, уречевлена праця стала домінувати, вступивши в суперечність з логікою розвитку історичного прогресу, з пріоритетом розвитку людини та всебічного задоволення її потреб.

Подальший науково-технічний прогрес (від парової енергії до електричної та двигунів внутрішнього згорання) і законодавче послаблення контролю над злиттями/поглинаннями відкривав можливості й зумовлював необхідність у ще більшій концентрації капіталу та власності. Кількість корпорацій за період 1898–1904 рр. скоротилася з 1800 до 157 [1, с. 25]. Із значної кількості малих і середніх утворилася незначна кількість дуже великих корпорацій. З трансформацією фабрики у потужне машинне виробництво на зміну вільній конкуренції прийшла монополія.

Монополістичні об'єднання трансформували виробничу систему на принципах концентрації виробництва та капіталу, галузевої та міжгалузевої диверсифікації. Диверсифікація й інтеграція діяльності привели до появи сучасних форм монополістичних об'єднань – концернів. Монополізація окремих галузей США цього періоду досягала у нафтовій і нафтопереробній промисловості 95%, у сталеливарній промисловості – 60%, у виробництві хімічної продукції – 81%, у металургійній галузі – 77%, у виробництві паперової та друкованої продукції – 60%, у виробництві свинцю – 85% [11, с. 107].

Процес концентрації й монополізації на межі XIX–XX ст. спричинили дедалі більшу залежність виробництва від банківського капіталу. Обсяг кредитних зобов'язань перевищував майже в чотири рази обсяги суспільного продукту [10, с. 43]. Ця суперечність вирішилася трансформацією монополістичної системи та модифікацією конкурентно-ринкового механізму. Систему монополії заступила олігополія з декількома конкуруючими монополістичними об'єднаннями. Формування олігополістичної структури ринків, збільшення масштабів ринків від національних до міжнародних посилило процеси міжгалузевої конкуренції. Закономірністю стала диверсифікація як засіб боротьби за національні та міжнародні ринки. Диверсифіковані концерни, будучи формою організації капіталу, забезпечили засвоєння нових, прогресивних технологій, досягли зростання маси та норми доходу на сукупний капітал і значного підвищення конкурентоспроможності [2, с. 221].

У 30-ті рр. XX ст. в Америці, а потім і в Західній Європі склалася ситуація сатурації попиту на товари, що примусило фірми перемістити центр уваги з технологій виробництва на технології масового збуту. Це стало новим етапом розвитку ринкової економіки. Структурна перебудова економіки США 1960-х рр., заміна традиційних секторів промисловості, зростання індустрії сервісу та індустрії автоматизації – це характерні ознаки другого етапу трансформації – структурної.

Завдяки злиттю банківського та промислового капіталу виникає новий капітал – фінансовий, що стає самостійним інститутом ринкової системи. Відокремлення грошового капіталу від виробничого процесу сприяє прискоренню процесу концентрації капіталу та створенню нового інституту боргової застави та запоруки. Базисну роль бере на себе фінансовий капітал як система, що включає основні інститути: корпорації, банки, інвестиційні та страхові компанії, пенсійні та пайові фонди, фондовий ринок, заощадження населення. Механізмами інвестувань у капіталомісткі підприємницькі проекти стали позики банків та емісія корпоративних цінних паперів [10, с. 43]. Широке використання акціонерного капіталу для фінансування інновацій дало змогу, на думку Й. Шумпетера, уникнути інфляційних наслідків при використанні позикового банківського капіталу, завдяки чому фондовий ринок став фінансовою опорою корпорації.

Процеси транснаціональної та регіональної монополізації протягом XX ст. супроводжувалися перетворенням найпотужніших монополій розвинутих країн у транснаціональні бізнес-структури, концентрацією світової ресурсної бази та галузевого виробництва в «руках» корпорацій, територіальною експансією монополістичних структур. Ці явища приводять до становлення державно-монополістичних комплексів з відповідною інституціональною системою їх регулювання. Істотна трансформація міжнародної монополізації капіталу за рахунок внутрішнього зростання та дії механізмів злиття й поглинання, починаючи з 1980-х рр. XX ст., забезпечила пріоритет кількох десятків найбільших ТНК, що сконцентрували глобальне виробництво і ресурси [11, с. 110–114].

На найвищій – імперіалістичній – стадії капіталізму зароджується нова історична трансформація – «соціальний» капіталізм. Велика приватна власність трансформується в колективну, що відкриває надзвичайні можливості для акумулювання та накопичення колективних капіталів на основі заощаджень сотень мільйонів людей. Наприкінці XX ст. найбільш динамічними провідними організаціями передових країн Заходу стали соціально орієнтовані корпорації. Їх частка в загальному обсязі реалізації продукції в США становить 90%, а на Заході 80–90%. Уряди багатьох країн Заходу опрацювали та реалізують національні стратегії корпоративної економіки, що дає змогу залучити робітників і службовців до акціонування як форми соціалізації капіталізму. Збільшується частка колективних корпорацій у загальному обсязі економіки (наприклад, у США із 1601 в 1975 р. до 10 275 у 1990 р.).

Фінансовий капітал у формі цінних паперів об'єднує приватні капітали, кооперує та корпорує їх, прискорює внутрішньогалузеві та міжгалузеві переливання. Корпорація, насамперед акціонерне товариство, стає провідною формою організації суспільного виробництва. Акціонерний капітал, відрізняючись винятковою здатністю проникати в інші капітали й оволодівати ними, забезпечує процеси злиття та поглинання корпорацій, формування концернів і промислово-фінансових груп на основі акціонерної власності.

Із середини XX ст. перенакопичення капіталу, досягнення нового економічного рівня розвитку виробництва, зростання добробуту населення західних країн зумовлює посилення ринкових орієнтацій фірми. Технологічні трансформації характеризують період постіндустріальної цивілізації. Тотальний добробут населення,

нова якість життя сприяли появі нових нетрадиційних потреб споживачів, нових форм і методів суспільного контролю, зміні відносин між організацією та державою, інтернаціоналізації виробництва. Дев'яності роки ХХ ст. характеризувалися переходом від традиційних технологій до технологій молекулярної хімії, електроніки, лазерної техніки. Технологічний, науково-технічний та основний капітал, акумульований індустріальною цивілізацією, став основою трансформації індустріальної цивілізації в постіндустріальну. Результатом формування нового технологічного способу виробництва є якісне зміщення у співвідношеннях людського капіталу та класичного фінансового.

Наприкінці ХХ ст. інституціональна трансформація економіки США зумовила перехід до корпоративної форми виробничо-економічних ринкових інститутів. Корпорація стала основою економіки та ефективною формою акумулювання засобів. Ці фактори сформували новий етап розвитку економіки – епоху інформаційних технологій. Кардинальні зміни в суспільних інститутах приводять до створення нових економічних відносин та принципово нового стану економіки – постіндустріального суспільства.

Постіндустріальним, «інформаційним» суспільством визнають економіку, у якій частка сектора знань і технологій у ВВП перевищує кожен з інших секторів економіки [4, с. 30]. В інформаційній економіці формуються нові глобальні системи управління підприємствами, відбувається метаморфоза інститутів попиту та пропозиції: в умовах глобалізації вони відриваються від товару. Натурально-фізична форма товару замінюється віртуальною формою інформації або послуги, спостерігається тенденція до віртуалізації праці та виробництва.

Постіндустріальна економіка стає логічним продовженням історичної зміни типів економіки, що відбувалася в такій послідовності: натуральна економіка; ринкова економіка; централізовано-планова економіка; змішана економіка за рахунок поєднання рівносильного ринкового та державного регулювання; відкрита економіка, що пов'язана із зовнішніми ринками та залежна від них; нова економіка, функціонування якої ґрунтується на інформації та знаннях [5, с. 45-46; 6, с. 328].

Теорія «інформаційного суспільства» встановлює взаємозв'язок між науково-технологічним пошуком і ринковим попитом. Згідно з цією теорією, вирішальну роль у розвитку інформаційних технологій відіграють економічні стимули, наукове знання реагує на ринкову потребу, а будь-яка науково-технологічна проблема може бути вирішена за наявності вагомого ринкового стимулу. Однак такий підхід не пояснює факти зосередження фундаментальних досліджень і розквіт наукових шкіл у країнах, що не належать до розвинутих. Наука розвивається певною мірою незалежно від ринку. Ринкові стимули не відіграють значної ролі, можливо, на перший погляд, у фінансуванні сфер, що стосуються вирішення проблем світового масштабу (лікування хвороб, глобальне потепління тощо) та стратегічних завдань національної безпеки (військовий сектор, космічні дослідження, соціальна сфера) [7, с. 82].

Подальші процеси концентрації капіталу та створення фінансової олігархії не відповідають логіці економічної вигоди інвестора, а стають переважно засобом самовираження, розширення меж особистої свободи, заснування імперії та своєї династії в ній [10].

Висновки.

Існує взаємодія та взаємовплив процесів еволюційної трансформації економіки, концентрації капіталу й перетворення організаційних структур, що забезпечували появлення форми соціально-економічного об'єднання, здатної на розвиток завдяки науково-технічному прогресу та впровадженню інновацій. Корпорацію можна представити як послідовну адаптацію форми та структури підприємства до потреб ефективного господарювання, множинність форм їх формальної організації і різноманітні конфігурації яких зумовлені специфікою взаємозв'язків між учасниками корпоративних відносин. Інституціональні перетворення економічної системи мають супроводжуватися відповідними інституційними змінами організаційно-економічних механізмів на підприємстві. Визначено класифікаційні ознаки сучасних організаційних форм функціонування корпоративних структур: історичний період, структура власності та міра розподілу відповідальності; доступність корпорації; масштаб; країна функціонування.

Специфіка структурних перетворень в умовах системної трансформації полягає в очевидній підпорядкованості організаційних змін інституціональним перетворенням. Інституціональна еволюційна теорія виокремлює два рівні динаміки економіки – рівень інститутів і рівень інституцій, що визначають два типи еволюції – еволюцію інституціональних правил та еволюцію організаційних (інституційних) структур. Інституціональну корпоративну динаміку в розвинених країнах можна представити у вигляді послідовної зміни неформальних правил, що спричиняє зміну формальних правил. Унікальність проблем трансформації української економіки пов'язана зі зворотними процесами. Напрямок розвитку українського суспільства визначили інституційні зміни, реалізовані через примусове реформування відносин власності шляхом приватизації та корпоратизації, що стали каталізатором інституціональних трансформацій. Саме ці особливості інституціональної динаміки зумовлюють пошук особливих інструментів розвитку корпоративного сектору та розробку інституціональної теорії корпорації. Завданням інституціональної теорії розвитку корпорації стає формування механізмів з урахуванням національних особливостей, що забезпечать ефективний соціально-економічний розвиток суспільства на основі функціонування корпоративного сектору економіки.

Література.

1. Бакан Дж. Корпорация: патологическая погоня за прибылью / Дж. Бакан ; [пер. с англ.]. – М. : И.Д. Вильямс, 2007. – 288 с.
2. Белорус О.Г. Глобальные трансформации и стратегии развития : монография / [О.Г. Белорус, Д.Г. Лукьяненко и др.]. – К. : Ориане, 2000. – 424 с.
3. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. – К. : Батьківщина, 2001. – 301 с.
4. Економіка України в умовах глобалізації / [М.П. Денисенко, А.П. Гречан, Ю.Б. Пінчук та ін.] // Економіка та держава. – 2006. – № 5. – С. 28–31.
5. Задоя А. Новітня економіка та проблеми євроінтеграції України / А. Задоя // Інституціональний вектор економічного розвитку : зб. наук. пр. МІДМУ «КПУ». – Вип. 1 (1). – Мелітополь : КПУ, 2008. – С. 45–56.
6. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В.Л. Иноземцев. – М. : Academia-Наука, 1999. – 724 с.
7. Михайловська О. «Європейський парадокс» інноваційного розвитку: уроки для України / О. Михайловська // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 80–85.
8. Мочерний С.В. Світове господарство в умовах глобалізації : монографія / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, С.В. Фомішин. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 200 с.
9. Поважный А.С. Трансформационные процессы корпоративного управления / А.С. Поважный. – Донецк : Ин-т экономики пром-сти, 2001. – 290 с.
10. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики / А.В. Сірко. – К. : Імекс, 2004. – 414 с.
11. Столярчук Я. Новітні тенденції міжнародної монополізації капіталу / Ярослава Столярчук // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 8–9. – С. 104–127.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"